

EYLEMSİZLİK VE ANTI KAHRAMANLARIN DÖNÜŞTÜRÜCÜ GÜCÜ ÜZERİNE

Hülya Bayrak AKYILDIZ¹

Öz: Anti kahraman teriminin, edebiyat eleştirisinde kullanılması ve yaygınlaşması görece olarak yeni olsa da, anti kahramanlar hem edebiyatta hem de gerçek hayatta uzun zamandır varlıklarını sürdürüyorlar. “Geleneksel kahramanın antitezi olan başkışı” şeklinde tanımlanabilecek anti kahramanlar, kendi içlerinde de pek çok kategoriye ayrılır ve birbirinden farklı nitelikler taşır. Bu makalede eylemsizlikle karakterize olmuş anti kahramanlar ve bunların dönüştürücü gücü ele alınmaktadır. Toplumca kabul görmüş üstün niteliklere sahip kahramanların karşıtı özelliklerle donanmış, genellikle yalnız, başarısız ve toplum onayını alamamış bu karakterlere ilişkin eleştirel ilgi, genellikle içinden geldikleri edebiyatın mahkûm edilmesi şeklinde olmuştur. Özellikle Türkiye’de, 70’li yıllarda, Marksist eleştirinin hakimiyeti altındaki eleştiri dünyasında, anti kahramanlar, bireycilikle, kendine dönük olmayla, hatta politik sonuçları açısından gericilikle itham edilmişler; bu tür edebiyat bir “bunalım edebiyatı” olarak görülmüştü. Anti kahramanlar ve onların içine doğduğu edebiyat acaba gerçekten sadece bireyci olarak addedilebilir mi? Bir yazar, topluma ilişkin gözlem ve eleştirilerini, onun kıyısında kalan bir karakter üzerinden vererek etkileyiciliğini artırıyor olabilir mi? Kahramanların yol göstericiliğine karşı acaba anti kahramanlar da kendi meşreplerince toplumu dönüştürüyor olabilirler mi? Bu bağlamda edebiyat eseri ve okur arasında ne tür bir ilişki vardır? Bu makale, bu sorulara cevap niteliğindeki tartışmalardan oluşuyor. Türk ve Dünya Edebiyatı’ndan örneklerle, eylemsizliği tercih eden anti kahramanların eylemsizlikle onları çevreleyen sistemi sarsmaları tartışılıyor.

Anahtar Sözcükler: Anti Kahraman, Eylemsizlik, İsimsizlik, Beyaz Mantolu Adam, Bartleby, Aylak Adam, Akakiy Akakiyeviç, Uyuyan Adam, Peçorin.

Giriş

Anti kahraman teriminin, edebiyat eleştirisinde kullanılması görece olarak yeni olsa da, onlar hem edebiyatta hem de gerçek hayatta uzun zamandır varlıklarını sürdürüyorlar. Anti kahraman, çeşitli sözlüklerde farklı şekillerde

---

¹ Yrd. Doç. Dr. Anadolu Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü.
hulyabayrak@gmail.com

tanımlanmıştır. Bunlar arasında “bir kahramandan beklenen genel özellikleri taşımayan başkişi”²; “akıl ve ruh asaleti, eylem ve amaçla yönlendirilmiş bir hayat ya da tutum gibi kahraman figürünü oluşturan özellikleri taşımayan başkişi”³; “kahraman olmayan ya da geleneksel kahramanın antitezi”⁴ gibi tanımlar vardır. Geleneksel kahraman cesur, güçlü, gözüpek, becerikli, asil ya da yakışıklıyken, anti kahraman yetersiz, şanssız, sakar, çirkin ya da kaba olabilir. Bu olumsuz niteliklere sahip olmayıp, toplumun inançlarını, tutumlarını, var olma biçimini onaylamadığı, marjinal bireyler de olabilir.

Toplumca kabul gören üstün niteliklere sahip kahramanların karşıtı özelliklerle donanmış genellikle yalnız ve toplum onayını alamamış bu karakterlere ilişkin eleştirel ilgi, genellikle içinden geldikleri edebiyatın mahkumiyeti şeklinde olmuştur. Özellikle Türkiye’de, 70’li yıllarda, Marksist eleştirinin hakimiyetinin görüldüğü eleştiri dünyasında, anti kahramanlar, bireycilikle, hatta politik sonuçları açısından gericilikle itham edilmişlerdi. Anti kahramanlar ve onların içine doğduğu edebiyat acaba gerçekten sadece bireyci olarak addedilebilir mi? Kahramanların rol modeli ve yol gösterici oluşlarına karşı acaba anti kahramanlar da kendi meşreplerince toplumu dönüştürüyor olabilirler mi? Bu makale, bu soruya cevap niteliğindeki tartışmalardan oluşuyor.

Toplum, marjinal bireyleri uyumlaştırmaya, standardize etmeye, normlara uygun hâle getirmeye çalışır. Bunu yalnızca iş bölümüne dayalı modern toplumlar yapmaz, Eski Yunan’a bakacak olursak, burada da, toplumsal normlara uymayanları ağır yaptırımların beklediğini görürüz.

Antropolog Vidal Naquet, *Kara Avcı* adlı kitabında marjinal birey arketipi kurmaya çalışmaktadır. Bu arketipi açıklamak için de, Eski Yunan edebiyatından iki farklı tipi ele alır: *Melanion* ve *Melanthos*. Melanion evlilikten kaçınır, bu da toplumla çatışmasına yol açar. Eski Yunan dünyasında evlilik bireysel bir mesele değildi, bu ritüel ile kişi yetişkinlik dönemine girmiş kabul edilirdi. Bu bakımdan evlilikten kaçmak, toplum kurallarını kırmak demektir. O dönemde erkek bireyler için evlilik de yeterli değildi, bunun yanında askerlik de yapmak gerekirdi.

Ephebie, iki yıllık bir askerlik hizmetiydi. Naquet, ephebie denen bu sürecin gençlere, gelecekteki vatandaş, aile babası, kısaca topluluğun bir üyesi rolünün öğretildiği eski çiraklık uygulamalarına dayandığını söyler (1968, s. 947). Roussel şöyle der: “Ephebie, bir askerlik hizmetinden bambaşka bir şeydir. Çocukluktan sosyal hayata mutlak katılıma geçiş sürecidir. Genç insanların sosyal gruba kabullerinden önceki dönemde hayatlarının değişmesi, Yunanistan’daki çeşitli toplumlarda, Spartalılarda tanık olunan bir gerçekliktir”

² <http://www.merriam-webster.com/dictionary/antihero>. Erişim tarihi: 11.07. 2014.

³ <http://dictionary.reference.com/browse/antihero> Erişim tarihi: 11.07. 2014.

⁴ http://web.cn.edu/kwheeler/lit_terms_A.html#antihero_anchor Erişim tarihi: 11.07. 2014.

(Brenot, 1921, akt. Naquet, 1968). Naquet'nin aktardığına göre, genç vatandaş için, “kesin kabul”ün iki temel şekli vardır: evlilik ve hoplit⁵lere, orduya ya da donanmaya katılmak (1968, s. 948).

Eski Yunan toplumlarında Spartalı iki ilginç sosyal tip vardı: *tresantes* ve *agamoï*. Tresantes, hainlerdi ve siyah bir manto giymek zorundaydılar. Tresantes (ödlekler, korkaklar, titreyenler) ve agamoï (evlenmemiş erkekler), Hypomeion adı verilen alt bir sosyal sınıfa dahildiler (Doran, 2011, s. 57). Spartalı sınıfında doğmuş ve evlenmemiş erkekler (agamoï), Spartalı sınıftan atılır, sahip oldukları topraklar üzerindeki hakları kaybederlerdi. Spartalı kadınlarla evlenmeleri sosyal baskıyla engellenir, tresantes ve diğer hakları azaltılmış kişiler gibi haklarından mahrum edilirdi (Doran, 2011, s. 62).

Vatandaşlık ve siyaset hakları geriletilmiş ve bunlardan yoksun vatandaşlar, kazanılmış sosyal kabulü bir bakıma kaybederlerdi. Statülerini kaybetmeleri gibi hukuki cezaların yanında hukuki olmayan cezalar da vardı: Yagôgê zamanlarındakilerin maruz kaldığı türden bedensel cezalar gibi. Agamoï'nin, yani belli bir yaşa gelip hala evlenmemiş olan bireylerin durumu tartışmalıdır; belki de siyasi haklarını kaybetmiyorlardı ama kesinlikle hukuki bir yaptırıma maruz kalıyorlardı. Plutarkhos, onların bir tür “atimie”, yani aşağılanmaya uğradıklarını söyler ve cezalandırmanın çeşitli dışlama yöntemlerinden oluştuğunu belirtir.⁶

Görüldüğü gibi toplum bireyi kendi yapısına uyumlu ve işlevsel olacak şekilde sosyal uyumlaştırma sürecinden geçirir. Bunu başaramadığı durumlar sistemin bir aksaklığı, bir hatası olarak görülür ve bu durumun ürünleri derhâl sistem dışına itilmeye çalışılır. Bu, aslında sistemin kıyısındakileri sistem dışına itmekten çok sistem içinekilere bir yaptırım niteliği taşımaktadır.

1. Eylemsizlik ve Anlam Sorunu

Çaba ve anlam yan yana duran iki kavramdır. Anlamı bulmadığımız şeyler için çabalamayız ve uğruna çaba gösterdiğimiz şeyleri anlamı bulmaya başlarız. Toplumsal normlar, bireyi toplumsal değerlere uyumlaştırır ve iyi uyumlaşmış bireylerde, bireysel hedefler toplumsal onay testinden geçer Topluluğun onay verdiği seçimler güven vericidir. Bu seçimleri yapmayan kıyıdaki yalnız bireyler de, bu güven duygusunu normalde fazla etkilemezler. Ama sanat için içine girdiğinde durum değişir. Edebiyat örneğinden gidersek, okuyucu, belirli bir geliri olan, kitap satın alabilen, kitap okuma zevki olan, kısaca sisteme çeşitli yönlerden entegre olmuş olduğunu varsayabileceğimiz okuyucu, norm ve değerlere yöneltilecek eleştirilerle ve topluma çeşitli yollardan entegre olmamış,

⁵ Atina'da askerlik yapan delikanlılara *ephebos* denmişti, bu dönemden sonra bir geçiş ritüeliyle *hoplit* olur ve toplumca kabul edilirler.

⁶ PARADISO Annalisa. Le corps Spartiate. In: *Communications*, 61, 1996. Natures extrêmes. pp. 113-124. Erişim tarihi: 26 Haziran 2014, web/revues/home/prescript/article/comm_0588-8018_1996_num_61_1_1928.

olmayı reddetmiş kişilerin bakış açılarıyla tanışır. Anti kahramanlar toplumla en çok çatışan karakterler olarak bu etkiyi oluşturmada başı çeker. Acaba hayat içerisindeki bütün bu çaba anlamlı mıdır? Bu kadar çok istediği şeyler karşısında, bir başkasının alabildiğine kayıtsız olması, kişinin, kendi isteklerini sorgulamasına yol açacak, onları yok etmese de köreltecektir.

Bu noktada Louis Althusser'in ideoloji ve edebiyatın ideolojiyle ilişkisi konusundaki tezlerini hatırlamak yerinde olur. İdeoloji'yi, "bireylerin gerçek varoluş koşullarıyla aralarındaki hayalî ilişkilerin bir "tasarım"ı olarak tanımlayan Althusser (2000, s. 51), ideolojinin, bireylerin gerçek varoluş koşullarıyla aralarındaki hayalî ilişkilerini temsil ettiğini söyler. Buna göre ideoloji bir yanılısamadır. İdeolojide, insanların gerçek varoluş koşulları, gerçek dünyaları, gerçek üretim ilişkileri değil, onların bu varoluş koşullarıyla ilişkileri temsil edilir. Gerçek dünyanın ideolojik, yani hayalî olarak her tasarlanmasının merkezinde bu ilişki yer alır. Her ideoloji, zorunlu olarak hayalî çarpıtması içinde, varolan üretim ilişkilerini (ve onlardan türeyen öbür ilişkileri) değil, fakat her şeyden önce bireylerin, üretim ilişkileri ve onlardan türeyen ilişkilerle olan hayalî ilişkisini gösterir (2000, s. 52).

Edebiyatın işlevi bu ideolojiye görünürlük kazandırmaktır. İdeolojinin çalışma biçimini açığa vurarak bir tür bilgi sağlar. Bilimsel bilgidir farklıdır bu, ideolojiyi kavratmak bakımından okuru bilimsel bir anlayışa yönelten bir ara aşamadır (Moran, 1994, s. 60). Öyleyse, insanlar, normalde "hayalî ilişkiler" içinde olmaları nedeniyle farkında olmadıkları gerçeklerle, bir edebiyat eseri üzerinden yüzleşebilirler. Sistem dışı ya da sistem karşıtı oldukları için anti kahramanlar, bu yüzleşmenin daha da dramatik olmasını sağlayabilirler.

1.1. Eylemsizlik

Anti kahramanların önemli bir kısmında gördüğümüz bir özellik olan eylemsizlik, başarısızlık, uyumsuzluk, dışlanmışlık gibi pek çok kavramla, bir sebep sonuç ilişkisi içinde karşımıza çıkar. Bütün bu durağanlığa ve edilgenliğe rağmen, anti kahramanların eylemsizlikleri, toplumu dönüştürmekte şaşırtıcı bir etkiye sahiptir.

Eylemsiz anti kahraman tiplerinin Rus Edebiyatı'nda bir dönem büyük yaygınlık kazandığını biliyoruz. Berna Moran (1994), "gereksiz adam" olarak tabir edilen bu tipi şöyle anlatır:

Ondokuzuncu yüzyılda Rus Edebiyatında ağır basan bir tip vardı: zekası parlak, duyarlılığı ince, ama karamsar, bir işe yaramaz, topluma karşı olumsuz adam. Bazen iyi niyetli ve ümitli olsa da eyleme geçemeyen, sonunda hep yenilgiye uğrayan adam. Bu tipe gereksiz adam deniyordu, çünkü ilk defa Puşkin, kahramanı Eugene Onegin için bu deymi kullanmıştı (1994, s. 55).

Dostoyevski (1880/2014), *Puşkin Üzerine Konuşma*'da, Onegin'i şöyle değerlendirir:

Kendi ana yurdunun göbeğinde, irak köşelerde yaban çevrelere düşmüş bir sürgündür Onegin. Ne yapacağını bilemez bir türlü, ne aradığını ancak belli belirsiz sezmektedir. Sonraları yurdunu ve yabancı toprakları gezerken nereye gitse kendini yabancılarla çevrili görür, hattâ kendi kendine de yabancı olduğunu

anlar. Yurdunu sever, ama yurduna güveni yoktur. Ulusal emellerden söz edildiğini duymuştur, ama hiçbirine inanmaz. İnanıldığı tek şey kendi yurdunda hiçbir şey yapılamayacağıdır. Bir şey yapılabileceğine inananları da küçük görür, hattâ bir yerde acır öylelerine:

Gizli bıkınlığın o süreğen şeytani, belâ kesilmiştir çoktan başına (2014, s. 28).

Zamanımızın Bir Kahramanı'ndaki Peçorin, Turgenyev'in Rudin'i, Gonçarov'un Oblomov'u bu tipin örnekleridir.

Lermontov (1841/1984), *Zamanımızın Bir Kahramanı'nın* önsözünde, kahramanı Peçorin hakkında şunları söyler:

Baylar, Çağımızın Bir Kahramanı gerçek bir portredir, ama bir tek kişinin portresi değil; kuşağımızın gittikçe gelişen kusurlarından yaratılmış bir portre. Bana bir insanın bu denli kötü olamayacağını söyleyeceksiniz yine; ben de size derim ki, bir sürü trajik ve romantik haydutun varlığına inandınız da Peçorin gerçeğine neden inanmıyorsunuz? Çok daha korkunç, çok daha çirkin öykü kahramanlarını beğendiniz de neden şimdi bunu beğenmiyorsunuz? Ondaki gerçeklik istediğinizden çok olduğu için mi acaba? Bu öyküden ahlâk hiçbir şey kazanmaz diyeceksiniz. Özür dilerim. İnsanların tatlıyla beslendikleri yeter; mideleri bozuldu artık: onlara biraz acı ilâç, katkısız gerçek gerek (1984, s. 6).

Lermontov'un, Peçorin'i toplumun bazı gerçeklerine dikkat çekmek ve toplumu eleştirmek için kurguladığı anlaşılıyor. Peçorin, dünyaya küskündür, umudunu kaybetmiş ve eylemsiz hâle gelmiştir, ama bunda toplumun suçu büyüktür:

Alçak gönüllüydüm, beni hesaplı olmakla suçuyorlardı; sustum. İyilik ve kötülüğü derinden duyuyordum; beni anlamıyorlardı, hep kırıyorlardı; kinci oldum. Neşesizdim, öteki çocuklar gibi şen ve gezece değildim; kendimi onlardan üstün görüyordum ama herkes beni onlardan aşağı görmekte sözbirliği etmişti; kıskanç oldum. Bütün dünyayı sevebilirdim; beni kimse değerlendirmede; ben de dünyadan nefret etmeyi öğrendim. Renksiz gençliğim kendimle ve çevremle savaşmakla geçti. En güzel duygularımı, alay ederler diye, kalbimin derinliklerine gömdüm. Onlar da orada öldüler. Hep gerçeği söyledim, inandıramadım; ben de aldatmaya başladım (Lermontov, 1984, s. 124).

Aman ne yapalım? Ölmekse ölmek! Dünya için büyük bir kayıp değil ya? Bu ara kendimden de usandım zaten. Ben baloda uykusu geldiği için esneyen, ama arabası gelmediğinden yatağına gidemeyen adama benziyorum (Lermontov, 1984, s. 154).

Oğuz Atay'ın "Beyaz Mantolu Adam"ı, eylemsiz anti kahramanlara tipik bir örnektir. Beyaz Mantolu Adam, öykünün hemen başında başarısızlıkla tanımlanır:

Kalabalık bir topluluk içindeydi. Başarısızdı. Parası yoktu. Dileniyordu. Caminin önünde idi. (...) Bir kenarda duruyordu. Hiçbir hüner göstermediği için ya da acındırıcı bir garipliği olmadığı için ya da kendisini çevreden ayırıp başarısızlığına üzülecek kadar düşünmediği için dilenirken de başarısızdı (Atay, 2000, s. 11).

Beyaz Mantolu Adam, kıyıda bir tiptir, onun tuhaf yaşantısıyla toplumun ahlâkı bozulmaktadır. Bu yüzden diğerleri, sık sık, onu bir yabancı, hasta ya da esrarkeş olarak değerlendirir. Modern toplum, üyelerinin bir işe sahip olmasına

önem verir. İş hem bireyin ihtiyaçlarını karşılamakta hem de onu toplum için işlevsel kılmaktadır. Çalışmamak, toplumsal bir işleve sahip olmamak demektir. Bu sebeple birey hiçbir şey yapmayarak toplumun ahlâkını ve doğal doğrularını bozmaktadır. Öyküde, Beyaz Mantolu Adam bunun için suçlanmıştır zaten: “Sağlam adamsın, utanmıyor musun dilenmeye? Bir iş verilse çalışmazsın” (Atay, 2000, s. 13). İş, topluluğa girme yoludur. Ancak, Beyaz Mantolu Adam kendisine sunulan canlı mankenlik teklifini reddeder. Kara Avcı gibi o da topluluğa girmeyi kabul etmez. İşin mahiyeti de hem komik hem dramatiktir, zira, iş onu toplumun iplerini çektiği bir kuklaya döndürecektir:

‘Boyle put gibi durmasın,’ dedi tezgahtar. ‘Güzel bir poz verelim ona.’ Gene düşündüler. ‘Kollarını açalım,’ dedi patron. ‘Vitrini doldursun.’ ‘Yorulur, kollarını oynatıp durur.’ Naylon iplerle tavana asmaya karar verdiler sonunda kolları. Bir kolu ileri uzattılar, bağladılar ve ipi vitrinin üstündeki bir çiviye tutturdular. Öteki kolu da, duvarda boşalttıkları bir rafa yerleştirdiler (2000, s. 19).

Topluluk, bireyi yönetebildiği ölçüde kabul etmektedir. Burada cezalandırma da vardır, zira Beyaz Mantolu Adam’ın vitrindeki görüntüsü çarmıha gerilmeyi de hatırlatmaktadır.

Beyaz Mantolu Adam’ın geçmişini bilmeyiz, neden bu hâlde olduğunu onun geçmişine göndermeler yaparak açıklamayı tercih etmez, yazar. Öykü ilerledikçe çevredeki insanlarla açıklamaya başlarız Beyaz Mantolu Adam’ın durumunu. Etrafında onu en sonunda ölüme götürecek olan bir kıskacın giderek daralmasını izleriz. Bu kıskaç, Beyaz Mantolu Adam’ın insanlardan kaçmak için kendini attığı plajda, etrafını saran insan kalabalığıyla somut bir görünüme bürünür. Yazar, bize Beyaz Mantolu Adam’ın öyküsünden çok, içinde yaşa(yama)diği toplumun öyküsünü anlatır.

1.2. “I would prefer not to”

Eylemsizlik denince şüphesiz ilk akla gelen anti kahramanlardan biri, Herman Melville’in aynı adlı kısa öyküsünün başkişisi Katip Bartleby’dir. “I would prefer not to” (Yapmamayı tercih ederim) cümlesiyle ünlü bu anti kahramanın öyküsü, Wall Street’te bir avukatlık bürosunda geçer. Öykünün anlatıcısı olan avukat, bir katip aramaktadır ve bir ilan verir. İlanı cevap veren Bartleby’yi ilk gördüğü anı şu sözlerle anlatır:

İlanıma karşılık olarak, bir sabah, mevsim yaz olduğu için kapısı açık duran büronun eşliğinde, hareketsiz genç bir adam belirdi. Şimdi o çehre gözümün önüne geliyor - solgun bir incelik, acıma uyandıran bir düzenlilik ve onulmaz bir umutsuzluk! Bu, Bartleby’ydi (2013, s. 11).

Avukatın yanına, onun yazılarını kopyalamak üzere giren Katip Bartleby, önce kopyalarının rutin kontrollerine katılmayı “yapmamayı tercih ettiğini söyleyerek” reddeder, daha sonra da kopyalama işini büsbütün bırakır. Geceleri büroda uyuyan ve yemek için bile büroyu terk etmeyen bu garip adamı ne çalıştırmayı ne de işten atmayı becerebilen avukat, çareyi bürosunu taşımakta bulur ama bu kez de büronun yeni kiracıları oradan ayrılmayan bu garip mahlukla ilgili olarak avukattan yardım ister. Konuşma yararsız olur, Bartleby

polis zoruyla oradan çıkarılıp hapse gönderilir. Avukat, Bartleby'yi ikinci ziyaretinde onu bahçede, duvar kenarında, kıvrılmış yatarken bulur ve yanına yaklaşınca ölmüş olduğunu anlar. Bartleby'nin yapmamayı tercih ettiği şey aslında yaşamaktır.

“Benim için en iyi hayat en kolay olandır”, diyen anlatıcı kahraman, Bartleby'yle beraber değişmeye başlar. Onu anlamaya, çözmeye çalışır; en önemlisi, onu bu hâle getirenin ne olduğunu merak etmeye başlar. Çevresindeki insanlara ve işin kendisine sorgulayıcı gözle bakmaya başlar. “I would prefer not to” kalıbını kullanmaya başlaması Bartleby'nin onun üzerindeki dönüştürücü etkisinin en açık göstergelerindedir. Derrida'nın “Bartleby'nin verdiği cevaba benzemeyen cevapta, karanlık, düzen bozucu, komik ve yüce bir ironi vardır,” sözleriyle özetlediği bir etkidir Bartleby'nin yaptığı. Sistemin en küçük çarklarından biridir o ve yapmamayı tercih ederek bütün sistemi, hayatın iç düzenini bozmuştur. Wall Street gibi bir yerde ve onun temsil ettiği dünyanın ortasında tahayyül ve tahammül sınırlarını en fazla aşacak şeyi yapar hiçbir şey yapmayarak. Sınırları ve kuralları son derece belirgin, en ufak bir hata kaldırmayan bu dünya içinde garip bir özgürlük alanı açar ve biz okurlara, anlaşılamayan, geçmişteki ya da halihazırdaki herhangi bir şeyle temellendirilmeyen bir pasif direniş öyküsü sunar Bartleby. Onun bu direnişini “Ciddi bir insanı pasif direniş kadar çileden çıkaran başka bir şey yoktur,” (2013, s. 15) sözleriyle anlatan patronu daha sonra onun etkisi altına girecektir. Sistem bir kere bozulmuştur; Bartleby'nin ikinci etki alanı okuyucunun zihnidir.

1.3. Diğerleri: Susanlar, Uyuyanlar, Aylaklar

"Eylemsizlik söz konusu olduğunda, akla ilk gelen karakterlerden bir diğeri, yine bir katip olan Akakiy Akakiyeviç'tir." Gogol'un “Palto” adlı öyküsünün bu unutulmaz karakteri, yalnız, dışlanmış, hor görülen biridir. Çok gerekli olmadıkça konuşmaz. Onun işi de, Bartleby gibi evrak kopyalamak, mektupları temize çekmektir ve onun aksine bunu büyük zevkle yapar. Basit ihtiyaçları olan basit bir adamdır. Eğer paltosu epridiği için alay konusu olmasa, güçlükle para biriktirip yeni bir palto almak zorunda kalmamış olsa ve en kötüsü bu paltoyu aldığı günün ertesi çaldırmamış olsa huzurlu, basit bir hayat sürüp ölmesi işten bile değildir. Paltosunu üstlerinden birinin verdiği yemekten dönerken bir gece vakti çaldırır. Ne görevi başında uyuyan bekçi, ne de ertesi gün gittiği başkomiser ona yardımcı olur. Bir iş arkadaşının tavsiyesi üzerine gittiği üst rütbeli bir memur, ünvanının verdiği sarhoşlukla, Akakiy'i ezer, öyle hiddetle bağırır ki Akakiy bayılacak gibi olur. O gün eve dönerken soğuk alır, hastalanır ve iki gün boyunca sayıklama halinde başkomiserle, kendisini kovan üst düzey memurla ve paltosunu çalan hırsızlarla mücadele ettikten sonra ölür. Adalet yerini bulmamıştır ama Akakiy bir hayalet olup paltosunu çaldıracağı köprü üstünde paltolara dadanır. Sadece kendisi gibi dokuzuncu dereceden küçük memurların değil dördüncü, beşinci dereceden üst düzey memurların da paltosunu çalar. Şehirde bir kaos ve endişeye yol açar. Son olarak ölümüne neden olan üst düzey memurun paltosunu da çaldıktan sonra bir daha ortalarda görünmez.

Yaşarken ve küçük işini şevkle yaparken dünyaya bir etkide bulunmayı başaramaz Akakiy, hatta fark edilmeyi bile: “Çalıştığı dairede hiç mi hiç fark edilmiyordu Akakiy. Odacılar bile o içeri girdiğinde yerlerinden kalkmıyor, başlarını çevirip bakmıyorlardı; odanın içinde bir sinek uça ancak bu kadar ilgilerini çekerdi doğrusu. Üstleriyse ona soğuk, adeta zorbaca davranıyordu (2012, s. 11). Hayattayken fark edilmez ve başına gelen hırsızlıktan sonra bürokrasiyi aşip adaletin yerine gelmesini sağlayamaz ama ölünce bunu başarır:

Ama kim tahmin edebilirdi Akakiy Akakiyeviç’in hikâyesinin burada bitmediğini? Kim bilebilirdi kaderinde, tastamam önemsiz hayatını telafi edecekmişesine, ölüyken ortalığı birbirine katmak olduğunu? (2012, s. 59).

Gogol, hayalet hikâyelerine gerçekten inanmıyorduysa neden kahramanı Akakiy’i adaletsizliği gidermek üzere bir hayaletle dönüştürmüştü? Belki, okurların yüreğini bir nebze ferahlatmak için. Çünkü, okurlar olarak biz, Akakiy’in uğradığı haksızlık ve bu haksızlık karşısındaki eylemsizliği karşısında çaresiz ve öfkeli hissediyoruz.

Akakiy ne düşünüyordu bilemiyoruz ama Perek’in Uyuyan Adam’ı, birşeyler yaparak dünyaya etkide bulunulabileceğine inanmayanlardan. Romanın başında Kafka’dan bir alıntıya yer verilmiştir:

Eviden çıkman gerekmez. Masandan kalkma ve dinle. Hatta dinleme, yalnızca bekle. Hatta bekleme bile, kesinlikle sessiz ve yalnız ol. Dünya maskesini düşüresin diye, gelip kendini sunacaktır sana, başka türlü olamaz; kendinden geçmiş bir halde eğilecektir önünde.

Bu sözler tam da Uyuyan Adam’ın felsefesini özetler niteliktedir.

Uyuyan Adam, sadece oturup beklemek ister, bekleyecek bir şey kalmayana kadar beklemek... Gece olsun, saatler vursun, günler geçip gitsin, anılar silikleşsin. Sokaklarda avare dolaşır (2013, s. 19).

Sen bir aylak, bir uyurgezersin, bir istiridyeesin. Tanımlar saatlere, günlere göre değişiyor ama taşıdıkları anlam az çok belli: Yaşamının, harekete geçmenin, bir şey yapmanın, pek sana göre olmadığını hissediyorsun; sadece sürüp gitmek istiyorsun, sadece bekleyişi ve unutuşu istiyorsun.

Modern yaşam bu tür eğilimleri genelde pek hoş karşılamaz. Çevrende her zaman eyleme, büyük tasarımlara, coşkuya ayrıcalık tanındığını gördün (2013, s. 20).

Görüldüğü gibi Uyuyan Adam, tam olarak eylemsizliği benimser. Böylelikle toplumun desteklediği değer ve tutumlarla karşı karşıya gelir.

Tüm yaşamını bir ağaca bakarak geçirebileceğini söyler. Onu tüketmeden anlamadan. Çünkü anlayacak bir şey yoktur. Ağaç hakkında söyleyebileceği tek şey ağaç olduğudur. Ağaçtan başka bir hakikat beklenmez. Ağacın ona önereceği bir ahlâkı, bir mesajı yoktur. İşte bu yüzden ağaç gözünü kamaştırır. Ağaç kabuğunun ve dallarının, yapraklarının bu su götürmez, kuşkulanılmaz gerçekliği, gözünü kamaştırır Uyuyan Adam’ın. Bir insanın ya da bir köpeğin karşısında yansız kalınmaz. Oysa bir ağaçla hiçbir zaman diyaloga girilmesine gerek yoktur. Ağaç hiçbir şey istemez. Köpeklerin tanrısı, yoksulların tanrısı

olunabilir, elde bir tasma, biraz servet buna yeter. Ama asla ağacın tanrısı olunamaz. Uyuyan Adam'ın da bir ağaç olmaktan başka isteği yoktur (2013, s. 31).

Toplumla etkileşmek, toplumun içine girmek onların değerleriyle etkileşmeyi getirecektir. Oysa o, bunu istemez. Toplumun her bireyini, fareye benzetir. Ona yavaşlar, onu alıkoyarlar; aşağılık hakikatlerini, sonsuz sorularını, doğru bildiklerini onun yüzüne tükürür herkes. Uyuyan adam kendi şehrinde boğulmuştur. Boğucu kalabalığın arasına karışmamak için kimi zaman günlerce odasından çıkmaz. Tek yaptığı duvardaki çatlakları izlemek, musluktan akan damlaların sesini dinlemektir. Sadece sessiz ve hareketsiz kalma arzusundadır:

Yaşam denen bu kazan, bu fırın, bu ızgara, bu milyonlarca uyarı, kışkırtma, tembih, coşkunluk, bu bitmek bilmeyen baskı ortamı, bu sonsuz üretme, ezme, yutma, engelleri aşma, durmadan ve yeniden başlatma makinesi, değersiz varoluşun her gününü, her saatini yönetmek isteyen yumuşak bir dehşet... (2013, s. 32).

Uyuyan Adam, Althusser'in gerçekte hayalî ilişkiler içinde olduğunu söylediği insanların göremediği çıplak gerçeği görmektedir sanki:

Serüvenlerin öyle iyi betimlenmiş ki, en şiddetli isyan bile kimsenin kını kırıp atmayacaktır. Sen istediğin kadar sokağa çıkıp insanların şapkalarını başlarından uçur, başına iğrenç şeyler tak, çıplak ayakla yürü, bildiriler yayınla, önüne çıkan bir kapkaççıyı geçerken kurşunla, boşuna, bir işe yaramayacak, düşkünler yurdunun yatahanesinde yatağın çoktan yapılmış, lanetli şairler sofrasında yerin ayrılmış. (...) Sen ruhunu şeytana satmayacak, ayaklarında sandaletlerle gidip kendini Etna'ya atmayacak, dünyanın yedinci harikasını yıkmayacaksın. Ölümün için herşey çokdan hazır. Seni öldürecek top güllesi çok uzun zamana önceden eritilip döküldü, tabutunun peşinden ağlayacak olan kadınlar çoktan tutuldu (2013, s. 32).

Yani ona göre eyleme geçerek, bir şey yaparak, birşeyleri değiştirmek mümkün değildir. Öyleyse hiçbir şey yapmayarak? Uyuyan Adam birşeyler yapmanın yararsızlığına ikna olmuştur. *Yapbozun eksik parçası* olmayı yeğler o (2013, s. 34).

Yusuf Atılğan'ın Aylak Adam'ı ise sıkıldığı için aylaktır. İş anlamlı değildir, çünkü kendini tekrar eder, ayrıca toplumun iş karşılığında sunduğu rütbelere ve ödüller de çekici değildir onun için. Dış dünya yeknesak ilerleyen renksiz bir sistemdir ve onun için bir çekiciliği yoktur. Bu yüzden hep sıkılır:

'İş avutur' derdi babası. O böyle bir avuntu istemiyordu. Bir örnek yazılar yazmak, bir örnek dersler vermek, bir örnek çekiç sallamaktı onların iş dedikleri. Kornasını ötekilerden başka ötüren bir şoför, çekicini başka bir ahenkle sallayan demirci bile ikinci gün kendi kendini tekrarlıyordu. Yaşamının amacı alışkanlıktı, rahatlıktı. Çoğunluk çabadan, yenilikten korkuyordu. Ne kolaydı onlara uymak! Gündüzleri bir okulda ders verir, geceleri sessiz, güzel kadınlarla yatardı istese. Ama biliyordu. Yetinemeyecekti. Başka şeyler gerekti (1985, s. 45-45).

İş sahibi olmayarak toplumun kıyısına çekilen Aylak Adam, buradan toplumla ilgili gözlemlerde bulunur. Eleştirdiği ve içine girmek istemediği bir toplumdur

bu: “Ben, toplumdaki değerlerin ikiyüzlülüğünü, sahteliğini, gülünçlüğünü görelî beri, gülünç olmayan tek tutamağı arıyorum: Gerçek sevgiyi!” (1985, s. 163).

Başkaları gibi olmak onun için boğucudur:

Akşamları elinizde paketlerle dönersiniz. Sizi bekleyenler vardır. Rahatsız. Hem ne kolay rahatlıyorsunuz. İçinizde boşluklar yok. Neden ben de sizin gibi olamıyorum. Bir ben miyim düşünen? Bir ben miyim yalnız? (1985, s. 43).

Görüldüğü gibi anti kahramanlar, toplumla çelişerek, sistemin kıyısında kalarak, toplumsal bir işlev sahibi olmayı reddederek, Althusser’in deyimiyle, insanların gerçeklikle kurduğu hayali ilişkileri açığa vurur, kalabalıklarca onaylanmış, doğrulara, zevklere, değerlere sorgulayıcı bir bakış açısıyla yaklaşılmasını sağlarlar.

2. İsimsizlik ve Anti Kahramanların Toplumsal Konumu

İsim ile toplumsal statü ve toplumsal kabul arasında ihmal edilemeyecek bir ilişki vardır. Levi Strauss, Güney Amerika kabilelerinde, aç kalma, buzlu suda yıkanma, vahşi hayvanla silahsız savaşma gibi zorlu sınavlardan geçerek topluluğa kabul edilen bireylerden söz eder (1994, s. 34). Bireylerin bu aşamalardan sonra toplulukta bir konumları, bir isimleri olur.

Dede Korkut Hikâyeleri’nde bir çocuğa ad verilmesi için, bir kahramanlık göstermesi beklenir. Çünkü “Ol zamanda bir oğlan, baş kesme, kan dökmese ad komazlar idi” (Ergin, 1994, s. 83). Dirse Han oğlu Boğaç Han, azgın bir boğayı öldürdükten sonra (1994, s. 83), Kam Püre oğlu Bamsı Beyrek, babasının elçilerini düşman elinden kurtardıktan sonra (1994, s. 121) kahramanlıklarının ödülü olarak ad almışlardır. Bazen adı olan kişilere bir çeşit unvan, nişan olarak verilir. Burada, ad verilen kişilerin zaten bir adı vardır, ancak gösterdikleri bir kahramanlık, yararlılık, beceri sonrasında yeni bir ad, bir unvan alırlar.

Yakut Türkleri de çocuk doğduğunda gerçek adını vermezler. İlk eğreti bir ad verirler. Gerçek ad ise, ancak çocuk yay çekip ok attıktan sonra verilir. Çocuğun ad alması için bir yiğitlik göstermesi gerekir (Ülkütaşır, 1963, s. 8).

Çocuğa ad verilirken bir tören düzenlenir. Bu törenlerde ziyafet verilir, konuklar ağırlanır. Çocuğa törenle ad verilmesi, çocuğun topluma kabul ettirilmesi, çocuğa kişilik kazandırılmasıdır. Çocuk, törenle kendisine verilen adla birlikte, yeni bir dünyaya geçmekte, bulunduğu toplumda yeni bir statüye kavuşmaktadır (Acıpayamlı, 1992, s. 10).

Anti kahramanlar toplumsal kabul, statü ve onay yoksunluğunu simgelemek üzere çoğunlukla isimsizdirler. Uyuyan Adam, Beyaz Mantolu Adam gibi bir eyleme ya da betimlemeye dayanan bir rumuzla, ya da *Aylak Adam* örneğinde olduğu gibi bir harfle (C.), Akakiy Akakiyeviç örneğinde olduğu gibi toplumca tuhaf karşılanacak bir isimle karşımıza çıkarlar.

Bu isimsiz ya da tuhaf isimli karakterler, dâhil olmadıkları ya da olamadıkları sistemin kıyısından gözlemler yaparak bizi ve dış dünyayla kurduğumuz ilişkileri etkilerler.

3. Anti Kahramanların Dönüştürücü Gücü

Marksist eleştirinin hakim olduğu edebiyat eleştirisinde genel olarak görülen eğilim, anti kahramanların hikâyelerinin küçük burjuva edebiyatı olarak görülmesi ve bu nedenle edebiyat açısından değersiz sayılmasıydı. Bu eleştirmenlerin çoğuna göre, bu edebiyat, bir tür “bunalım edebiyatı” olup, bireyci ve kendine dönüktü. Halbuki, anti kahramanlar, ne kadar bireyci, bencil, toplum dışı olsalar da toplumda bir dönüşüme yol açıyorlardı. Bu değişim belki, doğrudan doğruya, söz konusu eleştirmenlerin arzu ettiği yönde ve kapsamda değildi, ama toplumsal dönüşümün en temel adımını başarıyla yerine getiriyorlardı: *kuşku yaratmak*.

Toplum ya da tek tek bireyleri yapmış oldukları seçimlerden ve yaşadıkları hayattan en fazla kuşkuya düşüren şey, imkânı varken bu seçimleri yapmayan ve bu hayatı yaşamayan bireylerdir. Anti kahramanlar bu yüzden herhangi bir manifesto olmaksızın yahut açıkça sosyal eleştiri yapmaksızın da dönüştürücü bir güce sahiptirler. Kıyısında kaldıkları toplumun bireylerini kuşkuya düşürerek başarırlar bunu. Çocukluktan itibaren bir topluma uyumlaştırılarak büyüyen bireyler, o toplumun normlarını, yapıcı ve uygulayıcılarından öğrenir ve benimserler. Anti kahramanlar, bu bireylere aynı normları, bunların dışında kalan kişilerin gözünden görme fırsatı verir.

Anti kahramanlar, toplumda bir statü edinmeyerek, ya da toplumsal statüleri reddederek, toplumsal yapıların, ahlâkın ve değerlerin eleştirel bir biçimde altını çizmiş olurlar. Bu da gündelik hayatın içinde bireylerin toplumdışı ya da sistemin kıyısında oluşlarının görece görünmezliğini ortadan kaldıran ve sistemi görünür kılan bir şeydir. Anti kahramanlar biraz da bu nedenle öfke uyandırırılar. Onlar bir çeşit “iç düşman” olarak algılanır ve bu algıdan kaynaklanan öfkeden paylarına düşeni alırlar. Bununla birlikte kısa vadedeki öfke tepkisinin, uzun vadede yerini bir tür farkındalığa bırakması kuvvetle muhtemeldir.

İyi bir sanat eseri, tüketicisinin inançlarını ve değerlerini doğrudan doğruya değiştirmeye çalışmaz; onun ruhuna sızmanın yollarını arar. Farklı inanç, tutum ve değerleri, farklı dilleri ve toplumsal konumları nedeniyle zaman zaman yadırgatıcı olsalar, okurlarda öfke, kuşku, empati gibi farklı duygular uyandırsalar da, anti kahramanlar, okurlarını etkilemeye ve onları sessizce dönüştürmeye devam ediyorlar.

KAYNAKÇA

Acıpayamlı, O. (1992). Türk Kültüründe Ad Koyma Folklorunun Morfolojik ve Fonksiyonel Yönlerden İncelenmesi. *IV. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi Bildirileri*, IV, (s.10). Ankara.

- Althusser, L. (2000). *İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları*. (Çev. Yusuf Alp - Mahmut Özışık). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Atay, O. (2000). *Korkuyu Beklerken*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Atılğan, Y. (1985). *Aylak Adam*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Doran, T. D. (2011). Demographic Fluctuation and Institutional Response in Sparta. *UC Berkeley: Ancient History & Mediterranean Archaeology*. Erişim tarihi: 26 Haziran 2014, <http://escholarship.org/uc/item/3pk467b6>.
- Dostoyevski, F. M.(2014). *Puşkin Üzerine Üç Konuşma*. (Çev. Özlem Üner). İstanbul: Dedalus Kitap.
- Ergin, M. (1994). *Dede Korkut Kitabı I*. Ankara: TDK Yayınları.
- Gogol, N. (2012). *Palto*. (Çev. Elif Ersavcı). İstanbul: Kolektif Kitap.
- Lermontov, M. Y. (1984). *Çağımızın Bir Kahramanı*. (Çev. Nedim Ünal). İstanbul: Cem Yayınları.
- Melville, H. (2013). *Bartleby, the Scrivener: A Story of Wall Street*. Create Space Independent Publishing Platform.
- Moran, B. (1994). *Edebiyat Kuramları ve Eleştiri*. İstanbul: Cem Yayınları.
- Naquet, P. V. (1968). Le Chasseur Noir et l'Origine de l'Éphébie Athénienne. *Annales, Economies, Societes, Civilisations*, 23 (5), 947-964.
- Naquet, P. V. (2005). *Le Chasseur Noir*. Paris: Éditions la Découverte.
- Paradiso, A. (1996). Le corps Spartiate. *Communications*, 61 (61), 113-124. Erişim tarihi : 26 Haziran 2014. Doi : 10.3406/comm.1996.1928. Url : /web/revues/home/prescript/article/comm_0588-8018_1996_num_61_1_1928.
- Perec, G. (2013). *Uyuyan Adam*. (Çev. Sosi Dolanoğlu). İstanbul: Metis Yayınları.
- Ülkütaşır, M. Ş. (1963). Türklerde Ad Verme ile İlgili Adet ve İnanmalar. *Türk Kültürü*,(10), s.8.

ON ANTI HEROS' POWER TO TRANSFORM THROUGH INACTIVITY

Abstract: Although it is relatively recent that the term “anti hero” is used and it has become widespread, antiheroes do exist both in literature and in life for a long time. This article is based on the antiheroes, who are characterized by inactivity and their transformative power. The critical approach towards these characters, which are equipped with the opposite attributes of the traditional hero, and have dashing qualities and social acceptance, has mostly been as condemnation of the works of literature they come from. Particularly in 70's in Turkey, among the critics where Marxist criticism prevailed, antiheroes were blamed for being individualist and self absorbed, and even for retrogradation in terms of political consequences of their being and this type of literature was generally considered as “melancholy literature”. Are anti heros and the

literature they were born into, can really be considered as individualist? May it be a strategy of a writer to give criticism and observations towards society, through characters who live on the edge of it, in order to make it more striking? On the contrary to the leading heroes, may antiheroes be transforming society in their own ways? This article is based on discussions around these questions and it portrays how they rock the system that surrounds them.

Keywords: Anti hero, Inactivity, Indolence, Namelessness, The Man with the White Coat, Bartleby the Scrivener, Akaky Akakievich, The Man Who Sleeps, Pechorin.